

OD ISTOG PISCA

TAMO DALEKO
ISUSOVI MEMOARI
ISEČCI VREMENA
KO JE UBIO KATARINU
VIA ROMANA
ALEKSANDAR OD JUGOSLAVIJE

VUK DRAŠKOVIĆ

NOŽ

Copyright © 1982, Vuk Drašković
Copyright © ovog izdanja 2019, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Vuk Drašković: <i>Nožem na Nož</i>	7
--	---

NOŽ

Božić.	27
Večnaja pamjat.	69
Sarajevo	87
Snovi.	105
Ćutljivi obućar	115
San Đusto	123
Sorabi	161
Vukosava	177
Sikter-efendija	201
Osvetnici	237
Mladeži	259
Cipele	269
Fotografije	285

Košmar	297
Saga o nožu	307
<i>O piscu.</i>	331

NOŽ

*Nagorjela je zemlja ko ožiljak u dnu duše,
Zaboraviše je ođe bogovi na nekom pohodu,
A ona živi i otima se da joj rijeke ne presuše,
Gavran kunja nad pojatom, opet sluti nepogodu,
Nagorjela je zemlja ko ožiljak u dnu duše!*

Milimir Milošević, „U zemlji Hercegovoj“

*Volujače, jadijače!
Lebršniče, nesrećniče!
Teško nama među vama,
U zlu dobro čekajući!*

Zapisano na jednom
krajputašu blizu Gacka

*Starcu Vukašinu, iz sela Klepaca, u Hercegovini.
Kad mu ustaški koljač, u Jasenovcu, odsiječe uvo,
Vukašin, sa mirom sveca, odgovori: „Samo ti, sinko,
radi svoj posao!“ Kad mu ustaša otkide i drugo uvo,
pa nos, i kad mu izvadi oči, dobijaše isti odgovor:
„Samo ti, sinko, radi svoj posao!“*

BOŽIĆ

Jedna za drugom, počeše da se pale petrolejke. Iz tišine mraka izroniše mali i zaleđeni prozori koji, pri slaboj svjetlosti, liče na škiljave baterijske lampe ili zamagljene fenjere.

Stegao mraz, zviždi vjetar, ni traga sinočnoj prtini.

Ništa se ne čuje. Ni mačka da mjaukne, ni pas da zalaje, ni čovjek da progovori.

Samo žmirkaju petrolejke, pa izgleda da su se, po toj brežuljkastoj bjelini, rasuli svici ili biseri. Koliko je svitaca toliko je kuća u selu – samo kad bi, po ovom kijamet, bilo koga da ih prebroji.

S jedne strane sela su litice: tutnji i odliježe u njima kad je mirna noć i kad vuk zavija ili čeljade progovori.

Ove zore mećava je glasnija od svega, u vjetar i vjetru pjevaju prvi pijetlovi.

Pa i Neretva, koja krklja kanjonom, kao da je prestala da teče: ne čuje se ni grumen snijega da bučne u vodu, ni žila ili grana kakvog drveta da se pomjeri.

Polako sviće, pomalja se rumenilo od Vučeva i Zelengore.

Srijeda je, 7. januar 1942. godine.

*

U kući dvojice braće, starog prote Nićifora i đeda Stanoja Jugovića, bijaše se, oko velike sofre, okupilo šesnaestoro čeljadi. U čelu stola, kako mu godine i starješinstvo nalažu, suvonjavi i koščati prota Nićifor. Prošlog mjeseca napunio je sedamdeset i devet godina. „Poćero osamdesetu“, kako je, šaleći se s ukućanima i komšijama, govorio.

Jedan je od rijetkih pismenih ljudi u tome kraju, krepkog zdravlja i oštrog uma, svakakvog belaja preturio je preko glave, daleko doseže njegovo pamćenje. U noćima sličnim ovoj pozivali bi ga na sijela, posađivali na počasno mjesto, usluživali ga prvog, i pićem i guslama.

Umio je i da pjeva i da pripovijeda, podjednako živo i zanimljivo. Pazio je da se ne ponavlja, vazda bi kazivao nešto novo, a i kad bi ga salijetali da im opet ispriča nešto što su već bili čuli od njega, činio je to drugim riječima, drugim redosljedom, uz nove detalje i sitnice, pa je ličilo na novu priču i novi doživljaj.

Prizivali su ga i cijenili daleko izvan Jugovića. Da krsti djecu i sastavlja nova kumstva i prijateljstva, išao je sve do pred rat, čak do Stoca, Foče, Kalinovika i Nevesinja. Prvih godina poslije sloma Austrije i stvaranja Jugoslavije, na kumstva i bratimljenja često su ga pozivali i zemljaci muhamedanske i katoličke vjere, ali su, od proljetos, od raspada Jugoslavije i stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, ti pozivi nestali. Nastupila su nova i zla vremena, pa stari Nićifor, u svoju bilježnicu koju čuva pod jastukom, umjesto novih kumstava, zapisuje vijesti o jamama i masovnim pokoljima.

Ne imadijaše djece, žena mu još mlada podleže sušici. Nedoživljenu očinsku ljubav zamijenio je čestim putovanjima, novim susretima i razgovorima, a pažnju i brigu, koju

---

je nekad želio da pokaže prema svom porodu, prenio je na sinove i familiju brata Stanoja, sa kojim živi u zadruzi.

Stanoje je mlađi od njega tri godine, jako je sipljiv i poguren, pa izgleda dosta starije. Jutros, za sofrom, on je s desnu stranu prote Nićifora. Do njega je najstariji sin, Strahinja, a do Nićifora najmlađi, Dragiša. Srednji, Radovan, umrije od kašlja rikavca kad su mu bile svega dvije godine. Borika, kćerka jedinica, udala se davno za Lazara Vukotića iz sela Ljeskovine.

Strahinja i Dragiša su još u punoj snazi, iako su, i jedan i drugi, prevalili pedesetu, pa ih proljetos, u Aprilskom ratu, ne bijaše na spisku onih koje je komanda smatrala hitrim i snažnim da brane domovinu. Ta dužnost i ta čast pripala je njihovim sinovima: Strahinjinom jedincu, Bratomiru, i Dragišinim vojnicima, Vojku i Bojici. I treći, Trifko, bio je stasao za oružje, ali je, zahvaljujući protinim vezama, zadržan kod kuće, kao jedina uzdanica i jedina muška mladica u familiji. Protja je to izveo u potaji, da ne sazna ni Trifko ni bilo ko u porodici.

U rat se odlazilo stegnuta srca, ali pjevajući. Bila je velika sramota izbjeći pozivu i ne obući uniformu. Tako je bilo u Jugovićima, možda neobično i nikako pametno, ali u skladu sa onim što su ti prostodušni i uglavnom neuki mladići osjećali za svoju državu. U nekim susjednim selima njihovi vrsnici činili su, međutim, sve – samo da umaknu mobilizaciji i da ne stanu pod ratnu zastavu. Pa i oni koji su otišli u sretanje napadaču, vrebali su zgodnu priliku da umaknu i da, pri prvom puškaranju, okrenu leđa ili dignu ruke i pređu neprijatelju. Iz Osmanovića, komšijskog i velikog sela koje se proteže duž gornjeg toka Neretve, u rat je otišlo svega tridesetak momaka, a bilo ih je pet puta više pozvanih. Skrili su se po okolnim šumama i jarugama, zavukli se u budžake i trapove, odakle su se, uz šenluk i pjesmu, izvukli i pokazali tek kad im je javljeno da je rat gotov i da je propala Jugoslavija.

Protina tri unuka svrstana su u Zetsku diviziju i upućena prema Skadru, u Albaniju. Nićifor je uzjahao konja, otpratio ih do Gacka i tu se s njima pozdravio. Odnijeli su od kuće, u vojničkim torbicama, samo par čarapa, nešto preobuke, malo bijelog mrsa i po parče pšenične pogače, koju im je, za srećnog puta, ispekla Strahinjina žena Mara, domaćica kuće, iako ne i najstarija glava među ženskom čeljadi protine i Stanojeve familije. Prije nego će im razdijeliti pogaču, pogledala je neke šare i oznake na kori, pratila kako i u kojim se sve pravcima granaju pukotine. Kazala je: „Videla sam tri puta i svaki se vraća u kuću, čuvaće vas i sačuvati Bog i Sveti Vasilije.“

Vratili su se četvrti dan po kapitulaciji, prvo Vojko i Bojica, a uveče, kad su mu se najmanje nadali, i Bratomir. Došli su gladni, utučeni od sramote i neobrijani. Naređeno im je da je rat izgubljen u trenutku kad su bili pred Skadrom i kad su, okrenuvši leđa, Talijani bezglavo bježali niz Albaniju. Trojica oficira u Bratomirovom puku nijesu mogla da prežive takvu sramotu, izvadili su pištolje i, ne krijući od vojske, sami sebi presudili.

Prepješačili su, od Skadra, pola Zetske banovine: išli su koritom Bojane, prebacili se do golih brda ispod Lovćena, zaobišli Cetinje i Podgoricu, pa preko Ostroga izdušili u Banjane. Sklanjali su se od rijetkih italijanskih kolona koje bi se pojavile na prašnjavim drumovima, a izbjegavali susrete i sa starim Crnogorcima, koji su, poniženi porazom, okretali glavu od njih, pravili se da ih ne vide, nešto gundali i pljuvali. Kad su osjetili hercegovačko tlo pod sobom i spazili poznate pute pred sobom, za trenutak su minuli i umor, i bruka, i zlovolja. Udahnuli su punim plućima, mirisalo je proljeće, po okolnim glavicama i Gatačkom polju pasle su ovce i goveda. Bili su daleko od pomisli da ih, baš tu, na kućnom pragu, kod Sarića Greda, čeka zasjeda.

Pored Vojka i Bojice, bila su ih još osmorica u družini. Naređeno im je da dignu ruke i bace oružje. „U ime našeg poglavnika Ante Pavelića i Nezavisne Države Hrvatske, svi ste zarobljeni!“, proderao se neki muškarac i, sa uperenom puškom, pomolio iza jednog kamena. Prvi se, da zbuni i svoje i njihove, snašao Bojica. Skidajući pušku s ramena, opalio je iznenada i nasumice, dovoljno da ostali poskaču u zaklon, odvijaju bombe i rastjeraju fukaru iz obližnjih muslimanskih kuća i koliba.

Oružje su donijeli kući i nijesu ga predali vlastima, kako je bilo naređeno. Osjećali su se sigurnijim uz njega, a slutili su i da će rat tek početi i da će puške i municija sa Skadra da progovore.

*

Sve do ovog jutra, to oružje bi bilo u protinoj kući, samo da, prije koji dan, ne upadoše partizani u kuću prote Nićifora. Protina se sklonio u šumu: dojavljeno mu je na vrijeme da ga traže, da znaju za njegove „veze“ sa četničkim vojvodom Mitrom Žeravicom i da će, možda, da ga ubiju.

A te protine „veze“ sa Žeravicom bijahu ne samo komšijske već, u neku ruku, odskora, i familijarne. Najmlađi sin ljeskovačkog kneza Lazara Vukotića i Nićiforove sinovice Borike, poručnik Danilo, vratio se polovinom decembra iz Srbije, sa Ravne gore, i zatekavši i u Hercegovini partizansko-četničke podjele, stao na stranu nevesinjskog vojvode.

Protina nije želio da ih čeka, ali ne zbog toga što se, prema njegovoj priči, plašio za život i što se nije usuđivao da čika sudbinu.

„Da me ubiju, i mrtav bih se stidio njihovog zločina“, rekao je bratu Stanoju. „Njihovog, ali i svog i našeg, jer

smo ista kost i meso, i u tome je, a ne u mojoj smrti, strah i nevolja.“

Ustašama se, govorio je, kad bi čuo da su pošli da ga zakolju, ne bi ni pomjerio.

Partizani ga, uglavnom, ne nadoše, pretražili su čitavu kuću, zavirivali u trap i jaslje, peli se u pojatu i pipali po sijenu. Našli su nešto drugo, ono što nijesu tražili: tri puške, devet bombi i torbak municije. Sve su odnijeli.

Od tada ne bijaše prilike da se nabavi oružje. Prota je vjerovao da za tim nema ni potrebe. Uprkos užasnim i masovnim zločinima muslimanskih i hrvatskih ustaša nad Srbima, već u junu planula je srpska buna, koljačka fukara je učutkana, poražene su elitne trupe Nezavisne Hrvatske, a Talijani preuzeli upravu nad Hercegovinom. Osim toga, protino selo Jugovići daleko je od varoši i puteva kojima se kreću vojske, skrajnuto je u divljinu, a otkako su počele jake mećave, samo ga vukovi ne zaobilaze. Samo je njima ono blizu i samo oni ovuda prolaze. Oni i Osmanovići, to su Jugovićima jedini susjedi. Prvi ne udaraju na ljude, a ovi drugi imaju prešnijeg posla: okrvavili su ruke do iznad lakata, pa je svaki izlazak iz bunkera i utvrđenih kuća spetljan sa rizikom da nabasaju na nekog kome su uzeli krv i ko ih čeka da naplati dugove. Dužni su i partizanima i četnicima. Sve do unazad desetak dana bili su u kliještima, daleko od svake nade i pomoći, opsadirani. Mećava i veliki snijeg učinili su da se povuku osvetnici i da Osmanovići, na miru, sahrane mrtve, previju ranjene i zakrpe rupe u svojoj odbrani. No, sve i da nije toga, prota ne vjeruje da bi komšije ustaše krenule na Jugoviće. Trebalo bi im, prije svega, dva sata hoda kroz smetove, i to po ovakvom nevremenu. A ima i još nešto što ih sprečava, jedna neprelazna brana, jedna krvna kočnica, o kojoj je prota pričao sa četničkim vojvodom.

*

– Jesu li sva čeljad na okupu? – upita đed Stanoje.

– Svi smo, Bogu fala – reče Nićifor. – Maro, bila nejadna, 'oće li više ta cicvara?

– Još samo malo, da se izbistri maslo, sačekajte, nije pao šećer u vodu.

– Ajde, đevojke, skočite, pomozite nešto, neka lickanja i zijevanja – obrecnu se Strahinja na svoje četiri kćeri, koje su kunjale u dnu božićne sofre, tamo gdje se bio poređao ženski dio zadruga Nićifora i Stanoja Jugovića.

Nijedna još nije udata. Najstarijoj, Kosi, devetnaest je, a najmlađoj, Simani, petnaest godina. Dvije srednje, Anđa i Vera, bliznice su, iako ne liče niti se to, da su rođene istoga dana, i po čemu poznaje. Anđa je crnomanjasta, pretila i za svoje godine krupna i razvijena djevojka. Vera je ostala malog rasta, mršava, rijetke smeđe kose, naglašeno bledunjava.

– Ne galami jutros na đecu – zaštitnički se javi Stanojeva žena, baba Stana, i prvi uza se malu Simanu.

– Vera, sine, dodajder strini čašu vode, nešto su mi se usta sasušila – reče Dragišina žena Joka.

– Čini mi se da se probudio mali, krklja nešto, trči i vidi šta mu je – obrati se Bratomir svojoj ženi Ljubici.

Ona skoči iza stola, ispijena i blijeda, žuta kao vosak, jedva se drži na nogama. Sinoć se porodila, pred samu večeru, kad je nanešena slama u sobu i kad je prota Nićifor naložio na vatru badnjake. Baba Mara je otkinula i zavezala djetetu pupak, okupala ga u drvenom koritu mlakom vodom, povukla tri puta za nos, prekrstila i povila.

– Težak san usnih, sve se premišljam da li da ti ga ispričam – obrati se, iznenada, Stanoje bratu Nićiforu.

– Mora da si ležo nezgodno ili su ti noge virile ispod gubera – pokuša prota da se našali.

– Dođe mi – nastavi Stanoje – pred oči nekakva beskrajna voda ili poljana, na njoj sve same dječije glave i noževi. Obre se, odnekud, nasred te poljane, drveni tronožac i na tronošcu pokojni đed Vuk, krupan, dugačkih sijedih brkova, u zlatom optočenom crnogorskom odijelu i sa javorovim guslama u rukama. Zagladi i zasuka brkove, pritegnu strune i tom poljanom ili jezerom odjeknu neka meni dobro poznata pjesma, poznata iako je đed Vuk nijem i ne može da govori.

– Daće Bog, pa će na dobro da obrne – reče, kao za sebe, prota Nićifor. – Kad god mi je đed Vuk došao na san, bila je to javka nekih finih vijesti i prijatnih događaja.

– Ne znam, Nićifore, bijaše li to đed Vuk ili sami Satana. Na momente, prepoznavo sam njegove brkove. Ali, na momente, činilo mi se da je na Vukov vrat nasadena glava đavola.

– Mani đavola, nalet ga tamo bilo, ne spominji ga jutros za ovom sofrom i pred ovalikom čeljadi – procijedi Joka kroz zube i tri puta se prekrsti.

– Pravo veliš – zamišljeno se osmjehnu prota Nićifor.

Traži, u džepu od kaputa, bijeli rubac, da otare znoj sa čela i obrva. Spopala ga, iznenada, vrućina i nemoć, otežale noge, podrhtava u koljenima. Krije to od čeljadi.

Umjesto rupca, napipa zgužvano parče hartije, malo se zamisli, onda trže ruku, kao da je dodirnuo šargana.

*

Zna, napamet, šta piše na toj hartiji. Donijelo mu je, prije neki dan, sa Čemerna, neko momče, ne sjeća mu se imena.

Zadržao je momka na užini, počastio ga rakijom. Popio je dvije čaše, ali je, da sjedi i jede, odbio.

– Fala ti, oče, nijesam gladan, a i u preši sam, moram za videla stići do Čemerna. Samo mi reci šta da poručim vojvodi?

– Pričekni, sinko, da viđu šta mi javlja i šta 'oće vojvoda – odgovorio je Nićifor.

Čitao je u sebi, pored prozora, ozbiljan i smračen među bijelim i smežuranim obrvama:

Dragi brate Nićifore! Potonji put ti kažem, diži familiju, diži selo, i bježi iz Jugovića! Javi da dolaziš i kad dolaziš, čekaću te sa vojskom na Čemernu. Ako ne možeš drukčije, ući ću u Jugoviće. Ali ti napominjem da su mi male snage, glavnina je otišla prema Foči i Goraždu, a sa partizanima se bijemo skoro svakog dana. Sa ustašama ponekad, a između sebe skoro svakodnevno. Nož koji smo isukali jedni na druge više se, na našu nesreću, ne vraća u korice. Progoni nas, kao usud, Kosovska večera i Obilića i Brankovića sudbina. Pričao sam ti zadnji put o tome. Rad sam da te viđu što prije i da nastavimo razgovor. Poruči mi po ovom momčetu kad krećete i đe da vas čekamo. Treba li da šaljem ljude u Jugoviće? Bojim se da bi nas otkrile ustaške izvidnice i da bi nam Osmanovići pripremili stupicu, da nam se osvete zbog nedavne opsade. Opasni su, sad opasniji nego ikad ranije. Ne zavaravaj se, ne uzdaj se u srodstvo, Nićifore! Kad bih znao da mi partizani neće udarit u leđa, ujutru bih krenuo na Osmanoviće, iako je rizik da po ovom snijegu i kijametu guram ljude u kotlinu. Krenite noću, kad vas neće otkriti i kad se niko od Osmanovića tome ne nada. Čekam te najdulje za tri dana, na Čemernu. Javni po ovom momčetu kada polazite. Tvoj, Mitar.

Stavio je pisamce u džep, počeo se po glavi, zagladio dugačku i sijedu bradu, istrgnuo dvolisnicu iz jedne svoje sveske i kratko otpisao:

Velika fala na pažnji i brizi, gospodine vojvodo! Može biti da je sve tako kako kažeš, ali ne bježimo, mi nikud odavde ne idemo. Niti koga šalji ovamo, niti nas čekaj na Čemernu. Neću da ih se plašim i neću da vjerujem u ono što mi pišeš, vojvodo. Fala ti, još jednom, na bratskoj brizi. Tvoj, Nićifor.

*

To šta mu je pisao vojvoda i šta mu je on otpisao, prota je sakrio i od sela i od svoje čeljadi. Nije htio da plaši ljude i da im ubija nadu i kvari božićne praznike. Bratu Stanuju je rekao da ga vojvoda poziva na nekakvo kumstvo na Čemernu i da mu se zahvalio na pažnji. Ispričao je to, kao preko jezika, kad je vojvodin pismonoša napustio njegovu kuću i Jugoviće.

Da se sjeti pisma, jutros ga navede san Stanojev. A i neka crna i zla slutnja, koja se, naprečac, uvalila u njega, koju osjeća kao kamenu ploču na tijelu, ispod koje ne može da se iskobelja niti da je strese sa sebe. Ne umije da dokuči sve niti toga nemira, koji se pretače u strah, u malaksalost, u strepnju da je, možebiti, istina baš ono što mu je o komšijama i rođacima Osmanovićima pisao i na šta ga je, nema ni dvadeset dana, u ovoj istoj sobi i za ovim istim astalom, opominjao vojvoda.

*

Sjedi vojvoda na krevetu, sazio čizme, na nogama mu bijele čarape i plave, suknene, seljačke čakšire. Brada nevelika, ali snažna, gusta i čekinjasta. Samo poneka sijeda bjelasa se u toj crnoj šumi što uokviruje izduženo i pačeničko lice seljaka težaka koji je prevalio pedesetu godinu. Jagodice naglašene, nos

krupan, čelo izborano, oči vodnjikave i umorne. Na širokim Mitrovim plećima je oficirska bluza kakvu su do rata nosili kraljevi gardisti i koju mu je poklonio neki od oficira kojima sad komanduje. Na glavi crna, jagnjeća šubara i na njoj velika kokarda. Kad skine šubaru i oficirsku bluzu, ni po čemu ne liči na vojnika, a kamoli na komandanta. Ništa ga, tada, ne odvaja i ne razlikuje od hercegovačkih težaka kakvi se sreću na svakom koraku i kakav je, do rata, bio i sami vojvoda. Iz tih dana ga prota i poznaje. Vojvoda je pripadao Zemljoradničkoj stranci i bio jedan od najviđenijih domaćina. Teglio je, doduše, malko u stranu, nije volio da se liže sa vlasti, agitovao je da se zemlja podijeli bezemljašima, čak se šušalo da je „crven“ i da šuruje s komunistima. Nikada nije išao u školu, a imao je rukopis kakav, pričalo se, ne imadijaše iko od žandarma ili od učitelja u Nevesinju. U kratkom i žalosnom Aprilskom ratu niko ga ne pozva da uzme pušku i obuče uniformu. Za te poslove smatrali su ga i starim i neupućenim. Kao da je neko namjerno zaboravio i omalovažavao Mitrovo iskustvo iz Prvog rata: Kolubaru, Albaniju, Solunski front i grdno ordenje. Doduše, on ni sada, iako je vojvoda, ne nosi ništa od oružja. Možda samo pištolj, iako mu se ne vidi. Zapovijeda u seljačkom odijelu, bez činova i ordenja. Nerado je pristao i jedva su ga nagovorili da obuče tu oficirsku bluzu, ne može da se privikne na nju, steže ga u ramenima. Nije mu po naročitoj volji ni to što su ga proglasili za vojvodu. Ne drži mnogo ni do zvanja ni do laskanja. Tu taštinu je, i prije rata, rado prepuštao drugima.

I, tako, sjedi vojvoda na krevetu i kaže proti Nićiforu:

– Fino te slušati, ali ja u dobro, kome se nadaš, i u sile, koje spominješ, mnogo ne vjerujem. Kad je trula japija u kući, džabe je i krečenje i pošivanje.

– Bila nam je nova kuća, ne truli japija za dva 'es' godina, gospodine vojvodo.

– Bila je nova, ama samo jednom stranom ukopana u temelje. Zato se, čim je dunuo jači vjetar, tako lako i srušila.

– Brate Mitre, 'očeš li reći da je i Francuska bila bez temelja? I Češka, i Poljska, i... i, vala, da prostiš, i ova naša pusta i nesrećna Rusija?

– Francuska je, proto, samo osvojena, ali nije srušena, nije survana, nije oborena. Okupirana je, ali je i dalje ostala Francuska. Niko je, kao ovu našu crnu kuću, ne iskomada na buljuk državica i torova.

– A Rusija, šta je sa Rusijom, vojvodo?

– Znam samo jedno: otišo je po belaju svaki onaj ko se bio zaletio na Rusiju.

– Onda ćemo se, u nadi u Boga, brzije' dana kutarisati ove nesreće. Vjeruješ li u to, vojvodo?

– Švabo je mrljanuo pred Moskvom... dobro je, dobro je... Ama, opet, digao je Bog od nas ruke, odavno smo prepušteni đavolu. Švabo i Talijan još nam nijesu bili ni prešli granicu, a iznutra su počeli da nam pucaju zidovi. Mala Srbija je, četrnaeste, kao jedna duša, dočekala na mač dvije švapske carevine. Vojska je znala šta brani i šta 'oće, bila je složna i imala je sigurnu zaleđinu. A šta je bilo proljetos, Nićifore? Nedelju dana prije kapitulacije Jugoslavije, Pavelić proglasi Nezavisnu Hrvatsku Državu! Nije mogao da se strpi ni toliko: da se prvo obori stara kuća, pa da tek onda zida na omeđini. Arnauti su zaalakali o Velikoj Albaniji, Madžari o Velikoj Madžarskoj, a ovi naši jadi, ovo naše zlo sjeme, skoćilo nam je, prije nego smo se i snašli, za vratove!

– Misliš na Osmanoviće?

– E, ne može se, bratac si moj – skoćio je vojvoda sa kreveta i onako neobuven počeo da šeta po sobi – dizati zajednička kuća samo na srpskoj krvi i srpskom temelju! Ne može i kvit, Nićifore!

– Pa šta, onda, da radimo, brate vojvodo?

– Kupi čeljad, kupi selo i omiči u šumu! Samo toliko znam i to ti savjetujem. Bježi, skloni se nekud, sačuvaj glavu.

– Da bježim ispred Osmanovića? Pa oni to, brate Mitre, možda jedva i čekaju.

– Sačuvaj glavu na ramenu, ofikariće ti je ko pijevcu, Nićifore! Zar još da to i tebi objašnjavam? Tebi, koji sve znaš. Pune su nas jame, kao marvu vode Srbe u logore... Pa tvom rođenom unuku Jovanu pobili su čitavu familiju u Ljubinju, a tvojoj sinovici Boriki...

– Znam, sve znam, ali sramota je bježati, vojvodo – ne dade mu prota da završi.

– Sramota je nešto drugo, Nićifore! Sramota je, bratac si moj, što se mi poklasmo između sebe, što pomažemo svoje iskopanje, što se dijelimo na partizane i četnike, na one koji su za Staljina i one koji su za kralja, pa se katilski fatamo za vratove!

– Nije, zar, došlo dotle da se fatate za vratove! Znao sam, Mitre brate, da puvate jedni na druge i nado se da nećete dalje, da će ostat, bar, na tome.

– Ne tučemo se između sebe još u Nevesinju, Gacku, u Ljubinju. Ali neće to zadugo. Lete glave u Crnoj Gori, a da ti i ne zborim o našoj nesreći koja zakla i podijeli Srbiju!

– Duše ti, vojvodo, ko su Obilići, a ko Brankovići? Partizani kažu da ste, u Srbiji, prvi udarili i da ste vi izdali.

– Ne znam, zbilja ne znam, to će vrijeme da presudi. Ali znam da treba učiniti sve da se, na neki način, pomirimo. Da ne pucamo jedni u druge, da se makar zaobilazimo. Pogledaj Hrvate i ovu našu poturčenu braću kako su složni i kako se mudro i vješto čuvaju naših torova.

– Nijesu, brate Mitre, znaš i sam, ni među njima mnogi za ustaše. I kod njih ima čestitih ljudi i raznih tabora.

– *Ima, bezbeli da ima, moj Nićifore. Evo, bratac si moj, u gatačkom i nevesinjskom srezu ima nekoliko komunista muslimana koji su protiv ustaša i pokolja nad srpskim narodom. Ostali ili šute i mirno gledaju kako teče naša krv, ili je, sa merakom, prosipaju. Neću da griješim dušu, ima sem komunista i nešto čestitih domaćina koji su javno pljunuli na ustaški nož i odbili da blagoslove zločine. To su ti, bratac si moj, u Nevesinju Smajo Vrgić i Muho Mevlić, a u Gacku Osman Kvrđžić, Hajro Beskić i Sikter-efendija. Možda sam nekog i propuštio, ali to su ti za koje znam i za koje znaš i ti. Sve drugo mirno trpi ustaše ili je u ustašama. Sad ti, Nićifore, uporedi to sa našim pregradama i našom Kosovskom večerom. Pola sela prišilo petokrake, a pola kokarde. Jedan brat u partizanima, a drugi u četnicima. Otac u četnicima, a sinovi komunisti, u jednoj našoj Crnoj Gori, osuđuju ga na smrt i pljuju na vješalima. Brat bratu oči vadi i baca ga u jamu. Eto, to smo mi, to je naše zgibenije i prokletstvo, moj Nićifore!*

– *Da smo složni, misliš da bi bilo drukčije? Misliš da ne bi bilo ustaša i da bi nas Talijan i Švabo trpio?*

– *Manje bi bilo zla i krvi, Nićifore!*

– *Čujem da ni ona moja dvojica – huknuo je prota – među se ne govore. Jutros mi priznade Danilo. Jesi li zadovoljan s njim, sluša li te, vojvodo?*

– *Sposoban oficir i pošten, pošten, što je najvažnije. A Grgur ti je, proto, naprešit i brz... i sve je zadržtiji otkako ga Vido Stupić uze pod svoje. Pričo sam o tome prošle sedmice sa Lazarom i Borikom, kad sam bio u Ljeskovini...*

*

– *Znaš li ti, tako ti Boga, jesu li još vojvoda Mitar i naš Danilo sa vojskom na Čemernu? – smetnu ga, za trenutak, u razmišljanju đed Stanoje.*

– Vojvoda Mitar... pa, jes', gore je, a đe bi drugo bio... ovaj... ono, doduše, vojska je to, a rat je, nikad ne znaš đe će osvanuti, a đe omrknuti.

– Mećava, bolan đede, kijamet, sklonili se ljudi u sela – upade Bratomir.

– A što pitaš za vojvodu Mitra? – odjednom će prota Nićifor.

– Ništa, tek tako, pade mi na pamet. I ne silazi mi s uma ovaj san, strah me da se neko zlo ne desi Danilu!

– Vala, tata, vazda slutiš nakvom belaju – javi se Stanojeva snaha Mara. – Izadžider, boga ti, Strahinja, pred kuću, oslušni malko i obiđi okolo.

– Vidi je li šarov pušten, nešto se ne čuje – reče baba Stana bojažljivo.

*

Kad je vojvoda – ponovo stade da se prisjeća prota Nićifor – odlazio iz Jugovića, on je uzjahao Zekana i pošao da ga, donekle, isprati. Jahali su uporedo, u sredini dugačke četničke kolone koja se kretala prema Nevesinju. Nićiforov unuk, poručnik Danilo Vukotić, jahao je daleko naprijed. Duvao je jesenji vjetar, mutili se niski oblaci iznad njihovih glava i gakale vrane, sluteći nevrijeme.

– Junački se držiš, proto! – rekao je vojvoda. – Da te ne znam, ne bih vjerovao da si ušo u osamdesetu.

– Zemlja sve drži, brate Mitre. Izdaju me u potonji kraj noge, nikud ti ne mogu bez kljuseta, a i da uzjašem, vidio si, treba drugi da mi pomogne.

– Koliko ti je živio otac Božidar?

– Sto i devet godina! Tako stoji u crkvenim knjigama.

– E, nadživjećeš ga, to ti potpisujem.

– Nije ovo vakat za šalu, gospodine vojvodo... Nezgodno mi je bilo pred čeljadi, pa ko rekoh da te sad nešto upitam.

– Slobodno, kakva je muka, Nićifore?

– Treba li ti vojnika? Dobrih vojnika, ja za njih garantujem.

– Treba li kiša sušnoj zemlji? To se, bratac si moj, i ne pita.

– Vidio si, bio si mi u kući, imam četiri unuka, svi su za oružje. Pa, rekoh, da ti ponudim: uzmi dvojicu, sam odluči, sam ih odaberi, vojvodo! Danilo im je brat, pa nek idu za tobom i Danilom.

Mitar se nakašljao, prekinuo razgovor i zagledao u mutno nebo koje samo što nije bilo palo na Jugoviće. Pritjerao je konja bliže Nićiforovom i naredio pratnji da se malo udalji. Onda mu je rekao, gotovo šapatom:

– Ako mene pitaš, ne daji ih u četnike!

– Ne razumijem... to ti mene nešto iskušavaš?! – zamucio je Nićifor.

– Mi ćemo, bratac si moj, ovaj rat da izgubimo. Njihova je pobjeda, to je gotovo!

– Misliš na partizane?

– Na Rusiju i Staljina! Slabije su naše karte i mnogo su daleko naši prijatelji. A ne vjerujem ni da su nam prijatelji.

– Ne vjeruješ da su nam Englezi prijatelji?

– Nikome ja više, bratac si moj, ne vjerujem. Sumnjam i u sebe, ni u ono što ja mislim ne mogu da se zakunem. Prodaće nas jačemu, glavni pobjednik će da postavlja uslove.

– Ali, brate Mitre, pola Rusije je zauzeto. Engleska i Amerika su cijele, na nogama.

– Da je i sva poklopljena, opet bih ti ovo isto danas govorio. Nema, niti je kada bilo, bez Rusa pobjede. Gotovo je, gotovo, mijenja se carstvo, brate Nićifore!

– Pa što, kad je tako, ode u četnike, gospodine vojvodo?

Mitar je opet učutao, prešao hrapavim dlanom preko brade, iskrenuo glavu nekud prema Vučevu. Tako nijemi, jahali su jedan pored drugoga sve dok nijesu minuli šumu i izdušili na jednu ogoljenu glavicu iznad Jugovića. Tu su stali, da se pozdrave.

– Ovo sam rekao tebi, ovo nije priča za svakog, Nićfore! Nije fino, čak je i sramotno da jedan komandant predviđa i propovijeda svoje zgibenije. Ali s tobom 'oću da govorim pošteno, bez prikriivanja i lagarije. Otišo sam u četnike, jer sam moro na neku stranu, morao sam da se opredijelim. Petokraka ili kokarda, nije bilo trećeg izbora. Pala taka karta, možda i mimo moje želje, pa mi zapade ovo drugo znamenje, ovaj četnički – vojvoda pokaza rukom na kokardu – znak i biljeg naše podjele... I da znaš – šaptao je i dalje povjerljivo – sve sam ovo kazao i tvome unuku, poručniku Danilu. I krivo mi je, vjeruj, što pristade uza me. Danilov brat Grgur je odabrao pravu stranu... tu kartu podupire Rusija i, ma kakva da je, mora da pobijedi!

– Mitre, brate, isprva si i ti bio uz komuniste. I ti si nosio crveni barjak kad ste ljetos, u junu, napadali Nevesinje!

– Svi smo, tada, bratac si moj, išli pod istim zastavama. Skrojili smo ih na brzu ruku, one prve noći, kad smo čuli da je zaratila Rusija. Naši barjaci su bili ruske boje, nadali smo se da će, najdalje za neđelju-dvije, baćuške stići u Nevesinje.

– Pričalo se, tih dana, za tebe da si komunista! Nijesam mogao da vjerujem kad sam čuo da si postao vojvoda.

– Pričalo se, šta ja tu mogu, nek se priča i dalje... Onda nam je grom udario u vojsku i rascijepio zastavu. Počeli su da avetaju o revoluciji. Njihovi komesari, po Crnoj Gori, ofrlje, odoka, određuju ko je kulak i preko noći šalju trojke da ga likvidiraju!... Svi smo, kažem ti, u početku, bili za Rusiju, a

oni od Rusije prave strašilo. Umjesto da mlatimo zajedničkog dušmanina, pa da se, tek potlje, ako je već pod moranje, prozivamo ko je za kralja i ko za Staljina, oni su, usred ove kasapnice, počeli da postavljaju međe i još težom čine nesreću koja nas je zadesila.

– Tvoj pokojni brat Drago bio je komunista?

– Bio je, ja to ne krijem i nije me stid od toga. Poginuo je pošteno, u jurišu, kad smo napadali Nevesinje. U pravo i srećno vrijeme je poginuo. Nije dočekaao čas kad smo okrenuli puške jedni na druge, kad smo se zakrtili i, režeći, zalegli iza dvije busije.

– Tebe je, brate Mitre, barem se tako priča, u četnike očerala i neka brza riječ Vida Stupića, lanuo nešto, uvrijedio te pred viđenim obrazima... je li to istina?

– Hm... Istina! Ko zna šta sve može i šta ne može biti istina... Sporečkali smo se oko toga kakvo će ime da nose nevesinjski ustanici. Dogovorili smo se bili da nosimo crvene zastave. Ja sam to predložio na tom sastanku, u Vidovoj kući, i svi su me podržali.

– Zašto crvene zastave, za ime Boga, vojvodo?

– Zato što je to, proto, ruski znak i što moramo biti uz Rusiju! Tako sam rekao. Dužnost nam je, rekao sam, da se borimo pod crvenim zastavama, sve do ruske pobjede. A potlje ćemo da vidimo da li nam je nešto drugo bliže i milije. Vido je predložio da se ustanici zovu Narodna oslobodilačka vojska. Upitao sam ga da mi kaže ko su ustanici? „Kako ko su?“, uzvratilo je mrzovoljno. Pitao sam ga da li može, među tri 'iljade ustanika, da mi nabroji makar trojicu koji nijesu Srbi. „Ne mogu, pa šta?“, podviknuo je na mene. Ništa, rekao sam ja, samo tražim da se ustanici zovu – Srpska oslobodilačka vojska. Na to je Stupić planuo: „Slušaj, Mitre, i onaj moj šarov, što je privezan kod tora, može biti Srbin, čak i bolji

---

od tebe!“ Ništa mu nijesam odgovorio. Samo sam se digao i otišao... Eto, tako je bilo, a znam da se još svašta radi i nadodava. Otišao sam na drugu stranu i povuko dosta ljudi za sobom. Možda sam i pogriješio, možda sam i izdao!

– Ne dao Bog, barem tebi to niko ne može da prebacuje. Mitre, divni brate, oni su izdali kralja i vjeru!

– Jesu, jesu, Nićifore!

– Rade oni još gore stvari, sam si mi to maloprije rekao!

– Reko i ne poreko, ali to ne umanjuje gluposti koje mi pravimo. Svako će odgovarati za svoja zla i svoj udio u nesreći, svoje zasluge za rascjep i podjelu.

– Odgovaraće samo pobijedeni. Pobjednici će držati ključeve od istine, gospodine vojvodo!

– Stići će, jednoga dana, pred pravičnog sudiju i jedni i drugi. Nićija, nikad, nije gorjela do zore, Nićifore!

– Plašiš li se, duše ti, toga suda, vojvodo?

– Ne radujem mu se. Više je razloga za sramotu nego za ponos, stidom je pokrivena veća polovina obraza. I najgore je što to znam i što ništa ne mogu da promijenim. Ništa, ama baš ništa. Ušao sam u buljuk, idem za zvonom, iako znam da smo na pogrešnom putu i da tamo kud smo krenuli nikad nećemo da stignemo. Pustio sam da me nosi voda, ne mogu nazad, a nemam kud naprijed!

Vojvoda je huknuo, malo se nagnuo u sedlu i pomilovao po vratu svog Putalja.

– Će je onda spas, ima li spasa? – raširio je ruke prota Nićifor.

– Ima, još jednom ti kažem: bježi iz Jugovića! Šalji unuke u partizane, samo se miči sa noža i nišana Osmanovića!

– U partizane?! Sve, sve, ali to da mi savjetuje četnički vojvoda!

– Upamti ovo što ću ti reći, Nićifore! Oni će, a ne mi, slomiti Osmanoviće. Oni će, a ne mi, srpskom narodu smaknuti uže s vrata, koje mu natakoše Švabe i hrvatska država...

– Namaće mu, ako pobijede, na vrat drugo uže, brate vojvodo!

– Skinuće ovo današnje, u to sam siguran!... Oni će, a ne mi, obnoviti Jugoslaviju. Obnoviće je oni, ako iko bude u stanju da je obnovi. Znaju šta 'oće i nemaju milosti, a to je za pobjedu najvažnije. Mi smo izgubili pravac, ne vidimo kud udaramo, putevi su nam zatvoreni. Ne znamo jasno šta 'oćemo ni šta nećemo, lutamo, spotičemo se o svoje noge... oni su u svemu brži. Uza nas su samo Srbi, a uz njih i Srbi i ostali. Kad bude stani-pani, prihvatiće ih i ostali. A od nas će, tada, okrenuti glavu i najbliži prijatelji. I kralj će da im se pokloni, moraće, to ti potpisujem!

Mitar Žeravica, odjednom, prekide razgovor i pruži ruku Nićiforu:

– U zdravlje, brate, ajde da se poljubimo!

Obode, pošto se pozdraviše, Putalja i krenu prema pratnji koja ga je čekala. Iznenada se zaustavi i okrenu, kao da je nešto izgubio:

– Zaboravi, ako ti je volja, sve o čemu smo govorili. Sve će proći i sve će se izgladiti, ali mržnja Osmanovića neće, nikada. To pamti i to ne smeći s uma, Nićifore!

– Kumovi smo, a i krv nam je ista, to si zaboravio. Ima više od dvjesto godina da se rođakamo.

Vojvoda rukom dade znak pratnji da ga još malo sačeka. Povrati se, pritjera svog uz protinog konja, tako da su im se sapi dodirivale.

– Baš zato što ste iste krvi, što su nikli iz vašeg sjemena, njihova je mržnja neizmjerena. Baš zato nema granica njihovo ludilo. To porijeklo je mrlja na njihovoj savjesti i njihovom

---

imenu... Sve dok u Jugovićima postoji ijednog uveta, ono će ih opominjati na prošlost i izdaju!

– Nepраведno je govoriti o izdaji, takvo je onda bilo vrijeme, nije bilo drugog načina da se opstane.

– Rekoh što ti rekoh i opet ti ponavljam: jadi te prežaju sa te strane, ne oslanjaj se na rođaštvo, moj Nićifore!

Ponovo mu je pružio ruku i potjerao Putalja. Primicao se pljusak, sijevalo je i grmjelo u dolini Sutjeske, mračilo se po brdima i valama oko Zelengore.

*

– Maro, bila vesela, daj više tu cicvaru – povika prota, nekako slomljeno, kao da se probudi iz sna.

– Evo je, evo je, sva pliva u maslu, vidi se ko u ogledalu – potrča ona sa šerpom u rukama.

Pod plahovitim i naglim udarima vjetra podrhtavahu prozori. Na staklima, sa unutrašnje strane, bijaše se nahvatala ledena pokorica. Joka ustade iza sofe, huknu nekoliko puta u prozor, ne bi li otkrivila tu skramicu i pogledala u snježnu bjelinu i studen, odakle dopiraše prituljeni lavež premrzlih pasa, koji počеше da se motaju oko kuća i po zametenoj prtini.

Prota Nićifor uze veliku božićnu pogaču, prekrsti je tri puta i prelomi preko glave najstarijeg Stanojevog sina, Strahinje. Jednu polovinu pogače dodade Stanoju. I počеше, rukama, njih dvojica, približno na jednake dijelove, komadati polovine na sedamnaest dijelova, tako da svakom zapadne po jednako parče, pa i onom djetetu koje je sinoć rođeno.

Sem česnice i božićne cicvare, bijaše na stolu još dosta ića i pića, najljepšeg i najskupljeg što je imala i što još samo jednom u godini, za krsnu slavu, na Svetog Nikolu, iznosi na

sofru zadruga đeda Stanoja i prote Nićifora. Tri vrste vina, rakija prepečenica iz Pivskog manastira, rakija iz Umine, iz donje Hercegovine, najposlije i domaća „gromovača“, koju je od gatačkih šljiva spravio i za ovu priliku doranio đed Stanoje. Četiri uvršene tepsije jarećeg i ovnujskog pečenja, božićna veselica i dvije sušene pršute, tri porcije kajmaka i cijelog sira, šerpica domaćeg masla, dva tanjira suvih krušaka i onih iz turšije, burence kisjelog kupusa, pet tanjirića kolača i šerpa pod sačem pečene krtole.

Trebalo je, po običaju, prije nego što iko išta založi i popije, da se svako od čeljadi nadnese nad šerpu u kojoj je, u maslu, plivala cicvara i da se, u tome maslu, ogledne. Opazi li svoju glavu, to je božji znak da će živ i zdrav dočekati idući Božić i ogledanje. Potom se, ljubeći jedno drugo po tri puta u obraze i vičući „Mir, Bože i Božiću!“, čeljad mirbože.

Prvi se, kako mu je to starješinstvo nalagalo, prekrsti i pođe da se ogledne prota Nićifor...

Toga momenta, puče staklo na prozoru, odskočiše neka parčad, kao iglice, do božićne sinije!

Kroz prozorske okvire proviriše cijevi oružja!

Odjeknu, strašno i otegnuto, dozivanje:

– Hristos se rodi, kumovi i braćo Jugovići!

Pred vratima, istovremeno, prasnuše pucnji, popusti mandal, u sobu, sav bijel od mećave, kao da je mlinar, sa otkočenim automatom u rukama, upade Husein Osmanović. Za njim i njegov otac, Kemal Osmanović.

– Hristos se rodi, kume Nićifore! – razdera se Kemal i, sav se tresući od kikota i pokazujući krnjave, od lošeg duvana čađave zube, zvjeraše oko sebe, kao da je poludio. Zapao mu snijeg pršljivac u čarape i cokule, trese nogama, zablenu se, odjednom, u bradu prote Nićifora.

Husein zapjenio očima, raskravio mu se snijeg na obući i haljinama, pod njim, tu gdje stoji, mokro, kao da se popišao.

Iz prozorskih okvira nestade mitraljeske i puščane cijevi. U sobu banuše još dva Osmanovića, Kemalov brat Fazlija i daidža Zulfikar.

Jugovići ni da se pomjere. Podignutih ruku, ukipili se iznad sofre i božićne cicvare.

Prvi se, drhteći, snađe ded Stanoje:

– Kojim dobrom, ako vas je dobro dovelo, kume Kemale?

Zapita se, u sebi: jesu li pijani od ludila, ili su od pića poludjeli?

– Hi-hi, veliš dobro, kumašine. A što bi drugo, po ovom behlaju i kijametu, bolan, dolazili?!

Cotajući u desnu nogu, Zulfikar zakorači prema sofri, zavuče ruku u džep od šinjela, prekide Kemala, reče s mržnjom, izazovno:

– Mi smo vam polaznici, stari polaznici, da nijeste nekog drugog očekivali?!

– Čekamo vojvodu Žeravicu i kapetana Rovovića... sad će doći, samo što nijesu – pokuša Bratomir da ih uplaši.

– Džaba ih čekate – zakikota se Zulfikar. – Od juče se, po Vučevu, kolju sa partizanima!

Izvuče ruku iz džepa, puna mu šaka pšenice, zavrljači je, kao da je na njivi i da sije žito, prema Jugovićima. Prosikta, cerekajući se:

– Hristos se rodi, jutros i nikad više, akobogda! – Onda se okrenu prema sinovcu Huseinu:

– Anu, brzo, čestitaj kumovima!

Husein odskoči u stranu, zagega se, kao da je popio. Priđe šporetu, otvori mašicama vrata, izvuče jednu glavnju i, udarajući njome po užarenom plehu, dok su vrcale varnice, poče da nabraja:

– Dabogda, koliko ovije' varnica, toliko odlećelo Jugovića glava, toliko him dece u utrobi Alah pomorio, toliko him zmija oči popile, toliko him grobova bez krsta i oznake osvanulo, toliko him potoka krvi na krsnu svijeću kanulo, toliko him njiva u korov zapanulo, toliko him gromova u mâl i sve živo udarilo, toliko him... toliko him se udovica i nerotkinja gubavo po svijetu smucalo i povlačilo!

– A gubalo tebe, daj, milosni Bože, bratstvo, kumstvo, komšiluk i krv Ilijina! – ne mogaše da otrpi Nićifor.

Kao da se, za trenutak, primiri mećava. Iz susjednih kuća dopriješe jauci i zapomaganja. Oglasi se i sporadična pucnjava.

– Šta reče, kume, nešto mi zagluhnule uši od šenluka i studeni?! – umiješa se Fazlija.

– Ljubice! Ljubice, šćeri moja! – bolećivo se javi đed Stanoje. – Otiđi do Staninog baula, izvadi četiri košulje i četvoro čarapa, daruj ove crne polaznike, braću našu i kumove!

Onda se isprsi, reče Kemalu:

– U vašoj smo vlasti, moj kumašine! No, ajde, bolan, sjedi za sofru, da nešto popijemo.

– Vežite ih! – dreknu Kemal. – Prvo Dragišine sinove i Bratomira.

Kemal i Zulfikar uperiše nategnute automate u familiju.

Husein i Fazlija pritrčaaše Bratomiru. Zgrabiše ga za mišice i prsi, siku nešto, pljuvačka im štrca iz usta. Tegle ga prema sredini sobe, on se otima, snažan je momak, ne mogu da ga savladaju. Husein trgnu nož, priljubi mu ga ispod grla, munu ga cokulom u cjevanicu, momak posrnu.

„Zaklaće me, majko moja!“ , prostruja mu kroz glavu. „Sanjao sam da hodam bez glave i da mi je glava u zobnici Huseinovoj. Zaklaće me! Gotov sam, nema mi spasa, sada će, nasred sobe, da me zakolju!“